

Džafer Zāreān

Irfan – kratki historijat i osnovni pojmovi

UDK 28-1

Sažetak

Ovaj rad nas u kratkim crtama upoznaje s irfanom (gnozom) kao školom mišljenja, ali i s pogledom arifa (gnostika) na ovaj svijet općenito, predočavajući nam ujedno osnovnu temu ove intelektualne tradicije, a to je bitak.

Nakon uvoda i definiranja pojma irfana, autor se kratko osvrće na razvojnu putanju ove intelektualne forme sufizma od prvog stoljeća po Hidžri pa sve do danas, a zatim sažeto govori o dva vida irfana, praktičnom i teorijskom, te nas upoznaje s nekoliko razina praktičnog irfana i njegovim osnovnim pojmovima.

Ključne riječi: Irfan, duša, prosvjetljenje (iluminacija), otkrovenje (reveleacija), Istina, Ibn Arebi, gnoza, spoznaja

Uvod

جان نباشد جز "نهر" در آزمون   حرکه را افزون "نهر" جانش فزون
جان ما از جان حیوان بیشتر   از چه؟ زان رو که فزون دارد نهر

*Duša je na ovom svijetu samo "haber"
Ona je veća koliko je veći "haber".
Ljudska duša je viša od životinjske
Jer od svih ima više "habera".¹*

Svijest, težnja za znanjem, razum i moć razmišljanja primordijalne su čovjekove odlike pomoću kojih se može uzdići s razine materijalnog i osjetilnog svijeta na razinu uzvišenog svijeta intelekta. Upravo zbog tih odlika, čovjek je od samog dolaska na ovaj svijet težio ka znanju i spoznaji. Osim tih odlika postoji još jedna, koja čovjeka može uzdići do beskrajnosti, a ona je izrečena u sljedećem Mevlaninom stihu:

گر تو خود را پیش و پس داری کمان
برسته جسمی و محرومی ز جان
زیر و بالایش و پس و صفت تست
بی جهتها ذات جان رو شنست

*Ti sebe ograničavaš između prošlosti i budućnosti
Jer si zarobljen tijelom, a udaljen od duhovnosti
Gore i dolje, prije i poslije, svojstva su tijela,
A duša tvoja beskrajnošću je obasjana.²*

Čuda ovoga svijeta uvijek su zaokupljala pažnju razumom obdarenih. Otkad postoji ovaj svijet? Dokad će trajati? Gdje je njegov kraj? Možemo li spoznati taj svijet? Kako to da neke zemaljske/prirodne zakonitosti ne važe uvijek za sve? Kako vatra, koja izgara sve i svakoga, nije spalila Ibrahima, a.s.³ Kako je Jakub, a.s., mogao osjetiti miris Jusufove košulje iz dalekog Egipta?⁴ Kako je kit, koji guta i uništava sve pred sobom, spasio Junusa, a.s.⁵ Ko je čovjek za

kojeg Uzvišeni kaže da mu je udahnua od Svo-ga ruha (duha)?⁶ Kako je hazreti Muhammed, s.a.v.a., osjetio božanski miris iz pravca Jemena od svog dobrog ashaba Uvejsa Karanija? Kakav je odnos neba i Zemlje pa učenik Poslanika hazreti Alija kaže da bolje poznaje nebeske puteve nego zemaljske?⁷ Ove zbilje i mnoga druga pitanja motiviraju čovjeka da, uporedo s istraživanjem, stjecanjem znanja uobičajenim putem, spekulacijom i argumentiranjem, traži od Svemogućeg da ga uputi na put spoznaje. Zahvaljujući takvoj spoznaji neko poput Uvejsa Karanija više nije samo zemaljsko biće.

U trećem stoljeću, zahvaljujući istoj spoznaji, Bajezid svojim nasljednicima donosi radosnu vijest da će se u petom stoljeću roditi Harakani koji će nastaviti njegov put.⁸ A Ebu el-Hasan Harakani probleme u nauci rješava pomoću Bajezida, koji je preselio na ahiret stotinu dvadeset godina prije njegovog rođenja.⁹

Mulla Sadra Širazi je tražio od jednog potomka Božijeg Poslanika, s.a.v.a., koji je već u drugom stoljeću po Hidžri preselio na ahiret, pomoć za rješavanje neriješenih naučnih pitanja sve dok nije dobio odgovor.¹⁰

Iz ovih spomenutih i bezbroj sličnih primjera te na osnovu mnogih kur'anskih ajeta i hadisa, razumom obdareni su shvatili da je čovjek potencijalno neograničen bez obzira na ograničenost svoga fizičkog tijela i na ovozemni život te da on pripada uzvišenom svijetu intelekta.

میان عاشق و معشوق هیچ حایل نیست
تو خود حجاب خودی حائل از میان برنیز

*Međ' ašikom i Mašukom nije zastor i zapreka,
sam si sebi zastor, Hafize, nek' se slomi tvoja ljuska!¹¹*

بعد چندین سال می زاید شوی
قد او رنگ او و شکل او
می زند بر آسمانها ترکی
یک بر یک واگفت از کی و رو

*Rekao je da osjeća miris prijatelja
poglavara koji će u to selo doći.
Poslije nekoliko godina će se roditi
car koji će na nebesima sebi šator dići.
Rekao je koliko je visok, kakve je boje i izgleda,
opisao je sve, i boju kose i oblik lica.*

⁹ Džalal al-din Muhammad Molevi, *Mesnevi*, str. 565. i Mohamad Takhi Džafari, *Mu'adma'e aš'are Masnavi*, sv. 10, str. 38.

¹⁰ Mulla Sadra, *Al-Asfar*, sv. 3, str. 312-313.

¹¹ Hafiz Širazi, *Divan*, str. 274.

¹ Mevlana Dželaluddin Rumi, *Mesnevi*, sv. 2, dio 95. Više o tome: Muhammed Taqi Dža'feri, *Mudž'am aš'ar*, sv. 5, str. 488.

² Ibidem, sv. 1, 98. dio.

³ *Kur'an*, 21:69.

⁴ *Kur'an*, 12:94.

⁵ *Kur'an*, 37:145.

⁶ *Kur'an*, 15:29.

⁷ Hazreti Ali Ibn Ebi Talib, *Staza rječitosti*, str. 150.

⁸ U sljedećim stihovima Dželaluddin Rumi kazuje kako je Ebu Se'id obavijestio svoj narod da će se roditi Ebu el-Hasan Harakani:

گفت زین سو بوی یاری می رسد   گذرین ده شیریاری می رسد

Oni su uvjereni da čovjek, samo zato što se zadovoljio niskim i bezvrijednim materijalnim stvarima i ljepotama, ne može komunicirati s intelektualnim svijetom niti uživati u njegovim čistim ljepotama i dobrima, ali ako očisti svoj život od ovosvjetskih sklonosti i težnji, moći će i na Zemlji vidjeti i osjetiti ljepotu svijeta intelekta koju niko ne može ni zamisliti.

توکز سرای طبیعت نمی روی بیرون کجا بروی حقیقت کذر توانی کرد؟
جمال یار ندارد نقاب و پرده ولی
خمار ره بمان تا نظر توانی کرد¹²

*Onaj koji s ovog sv'jeta ne bi htio pomaknut',
da l' bi ikad mog'o kročit', istupit' na Istine put?
Ljepota Tog Milog Bića nema vela ni koprene;
da Je ugledaš – pusti neka se prašina s puta slegne.*

Beskrajnost čovjekove želje je uzrok da u povijesti čovječanstva postoje oni koji su, koristeći znanja i otkrića prethodnika, žudjeli za otkrivanjem viših tajni svijeta.

Poslanik islama, neka je selam i salavat na njega i njegovu čeljad, kao posljednji Božiji poslanik, na razini intelektualnog svijeta, sam po sebi obuhvata sve atribute savršenstva. On je, Božijom voljom, put savršenstva čovjeka, koji je počeo od hazreti Adema, a.s., upotpunio i bio je zadužen da pokaže čovjeku put ka dozezanju beskonačnog. On je bodrio čovjeka da se što više trudi na putu uklanjanja zastora, na otkrivanju tajni ovoga svijeta, otvaranju puteva ka savršenstvu i, konačno, dostizanju položaja smirene duše (النفس المطمئنة) kod Svemoćnog.

Mnogi su u okrilju islama nastojali različitim putevima spoznati svijet bitka (ontologija), odnosno spoznati njegovog Stvoritelja (teologija), spoznati ovaj svijet (kosmologija) i samog čovjeka (antropologija), te spoznati budući svijet (eshatologija).

Rezultat njihovog truda je uobličavanje različitih naučnih vjerskih disciplina: kelama (teologija), islamske filozofije i gnoze (irfan).

Ovim esejom se želi ukratko definirati irfan kao naučna ontološka disciplina i kao ustrojen praktični sistem usavršavanja duše na putu ka Svemogućem.

Irfan kao naučna disciplina

Irfan je sinonim riječi *ma'rafa* (معرفة) što znači upoznati, shvatiti ili razumjeti, a kao termin je naučna disciplina koja se bavi ontologijom, odnosno disciplina spoznaje bitka putem irfanske spoznaje, spoznaje putem prosvjetljenja (iluminacija) i otkrovenja (revelacija), koja se stječe čišćenjem duše, a konačni cilj je razvijanje intelektualne mogućnosti čovjeka te njegovo usavršavanje kao razumnog nebeskog bića.

Arif (gnostik) racionalno spoznaje izvor egzistencije (المبدأ) kao uzrok svega što postoji u svijetu fizike i metafizike. Međutim, ne zadovoljava se time, nego se trudi da, čišćenjem duše i duhovnim asketizmom, otkloni sve zastoje i prepreke između sebe i intelektualnog svijeta i da se osvjedoči u ono što je ljudima nevidljivo (الغیب).

Nedžad Grabus u svojoj knjizi *Vjera, znanje i spoznaja* referirajući se na Gazalija navodi: "Spoznaja se ne postiže samo valjanim i sistematiziranim dokazima i pravilnim i sređenim govorom, nego nurom, svjetlošću kojom Uzvišeni Bog obasjava ljudska prsa."¹³

Arif smatra čovjeka sposobnim da spozna i da dušom svojom vidi sve zbilje iz intelektualnog svijeta o čemu govori i Kur'an.

Arif sintagmu *susret s Bogom* koju susrećemo u kur'anskim ajetima ne smatra metaforom,¹⁴ nego smatra da čovjekova duša ima potencijal da u sebi ostvari susret s Bogom, da ona može razvijati taj potencijal i dovesti ga do aktuelizacije zahvaljujući naučnom i racionalnom putovanju, duhovnom vjerskom asketizmu uz izvršavanje svih šerijatskih obaveza. Tad duša postaje aktivni intelekt, nakon što je bila potencijalni, i postaje ogledalo u kojemu se vrlo bistro i jasno zrcali svijet bitka.¹⁵

Henry Corbin o spoznaji arifa kaže: "To je izvjesnost onoga koji iskušava stvar koju spoznaje, jer po njoj je ono što se zbiljski dešava (haqq al-yaqin)."¹⁶

27; ova knjiga je doživjela i svoje bosansko izdanje u izdavaštvu Fondacije "Baština duhovnosti", Mostar, 2013.

¹³ Više: Sadruddin Muhammad el-Širazi, *Esrar al-Ajat*, str. 17.

¹⁶ Henry Corbin, *Islam u Iranu*, sv. 2, str. 263.

¹² Hafiz Širazi, *Divan*, str. 146.

¹³ Nedžad Grabus, *Vjera, znanje i spoznaja*, IK Tugra, Sarajevo, 2014, str. 152.

¹⁴ Više: Mirza Dževade Maliki Tabrizi, *Resaleje Leqaullah*, str.

Irfan kroz historiju

Povijest irfana, odnosno tesavvufa, prateći njegov početak i razvoj uporedo s poviješću muslimanskog društva, možemo podijeliti na tri razdoblja.

Prvo razdoblje irfana počinje od vremena Poslanika, neka je selam na njega i na njegovu čeljad, sve do vremena šejhul-ekbera Ibn Arebija, odnosno do sedmog stoljeća po Hidžri. Drugo razdoblje počinje s Ibn Arebijem i traje do Mulla Sadre Širazija, a treće od Mulla Sadre i traje do danas.¹⁷

Prvo razdoblje irfana

Sadržaji mnogih kur'anskih ajeta i hadisa nam govore da je neupitna potpuna ezoterijska spoznaja Poslanika, neka je selam i salavat na njega i njegovu čeljad, međutim i izreka hazreti Alije, Poslanikovog učenika od malih nogu, kao i životi nekih ashaba, ukazuju na to da su i oni već tad imali uzvišene, transcendentne, ezoterijske i duhovne spoznaje, naravno ne na istoj razini, nego srazmjerno vlastitim mogućnostima.

U prilog tome možemo navesti neke kur'an-ske ajete poput:

اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ

Allah je svjetlo nebesa i Zemlje. (Nur, 35)

مَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ

Onaj kome Allah ne da svjetlo neće svjetlo ni imati. (Nur, 40)

Božiji Poslanik, neka je selam i salavat na njega i njegovu čeljad, nije bio samo prenosi-lac Objave. On ne samo da je razumio Kur'an nego je i svojim bićem doživio Kur'an i njegova značenja.

Pod riječju *nur*, što znači svjetlo, u navedenim ajetima ne misli se na ovo vidljivo svjetlo koje se po danu pojavljuje a navečer nestaje, niti se misli na akcident koji zavisi od supstanci. *Nur* je, kako to gnostici objašnjavaju, nedjeljiva

zbilja koja je sama po sebi jasna i koja pojašnjava i druge zbilje, te zbog toga nema ni roda ni vrsnih razlika... Ona je najjasnija zbilja (...) i dokaz svim stvarima.¹⁸

Naravno, ta značenja su jasna Poslaniku kao biću kojem je Allah, dž.š., spustio Objavu, a Poslanik je tome podučavao i druge u mjeri u kojoj su to mogli spoznati.

Razgovor Poslanika, neka je selam na njega i na njegovu čeljad, s ashabom Harisom je primjer postojanja ljudi koji su za vrijeme Božijeg Poslanika dosegli neke irfanske stepene.

Božiji Poslanik je upitao Harisa: "Kako si osvanuo?" On je odgovorio: "Osvanuo sam kao istinski vjernik (مومنا حقا)." Poslanik reče: "Svaka istina ima svoju suštinu. Šta je suština tvoje vjere?" Haris reče: "Vidim džennetlije kako se posjećuju i džehennemlije kako traže spas. Vidim Arš svoga Gospodara."

Poslanik mu na to reče: "Ti si, uistinu, vjernik." Zatim Poslanik nastavi: "On je rob čije je srce Allah obasjao vjerom" (هذا عبد نور الله قلبه بالإيمان).¹⁹

Također, u *Stazi rječitosti*, u govorima i izrekama hazreti Alije, više puta nalazimo primjere u kojima on govori o vjernicima koji ovim svjetlom vide i čuju intelektualni svijet i komuniciraju s uzvišenim svijetom. U 220. govoru hazreti Alija kaže: "Zaista je Allah hvaljen i uzvišen i učinio je da sjećanje na Njega čisti srca. Srca zahvaljujući tome čuju nakon što su bila gluha, vide nakon što su bila slijepa... U razdobljima i vremenima u kojima nije bilo vjerovjesnika bilo je ljudi kojima je Allah, uzvišeni su darovi Njegovi, nadahnjivao umove njihove i govorio s njima kroz srca njihova."²⁰

I dove, koje su učili velikani vjere poput dova Imama Zejnul-Abidina pokazuju nam da je sadržaj irfana bio sastavni dio vjerskog pogleda, iako ovaj sadržaj još nije bio sistematiziran kao nauka.

Sljedeći tekst je dio šaputanja Imama Sedždžada, mir s njim, u kojem moli Gospodara da ga počasti dolaskom Njemu, dosezanjem do Njega, susretom s Njim, te slične molbe koje ne mogu biti shvaćene bez ezoterijske spoznaje.

سُبْحَانَكَ مَا أَضْيَقُ الطَّرِيقَ عَلَيَّ مَنْ لَمْ تَكُنْ دَلِيلَهُ،
وَمَا أَوْضَحَ الْحَقَّ عِنْدَ مَنْ هَدَيْتَهُ سَبِيلَهُ إِلَهِي فَاسْأَلُكَ
بِنَا سُبُلِ الْوُصُولِ إِلَيْكَ، وَسَيَّرْنَا فِي أَقْرَبِ الطَّرِيقِ لِلْوُفُودِ

¹⁷ Više: Sejjed Jedollah Jezdanpanah, *Mabani va osule erfane nazari*, str. 29-60.

¹⁸ Više: Sadruddin Širazi Muhammad, *Tafsir*, sv. 4, str. 348.

¹⁹ Ibn Kesir, *Tefsir*, sv. 4, str. 10.

²⁰ El-Sejjid el-Šerif er-Radi, *Staza rječitosti*, str. 176.

عَلَيْكَ... فَقَدِ انْقَطَعَتْ إِلَيْكَ هِمَّتِي، وَأَنْصَرَفَتْ نَحْوَكَ
رَعْبَتِي، فَأَنْتَ لَا عَيْرَكَ مُرَادِي، وَلَكَ لَا لَيْسَوَاكَ سَهْرِي
وَسَهَادِي، وَلِقَاؤُكَ فَرَّةٌ عَيْنِي، وَوَصْلُكَ مَتْنِي نَفْسِي، وَ
إِلَيْكَ شَوْقِي، وَفِي مَحَبَّتِكَ وَآلِهِي، وَإِلَى هَوَاكَ صَبَابَتِي،
وَرِضَاكَ بُغْيَتِي، وَرُؤْيُوكَ حَاجَتِي، وَجَوَارِكَ طَلْبِي،
وَقُرْبِكَ غَايَةُ سُؤْلِي، وَفِي مُنَاجَاتِكَ رَوْحِي وَرَاحَتِي، ...
وَلَا تَقْطَعْنِي عَنْكَ، وَلَا تُبْعِدْنِي مِنْكَ، يَا تَعِيْمِي وَحَسْبَتِي،
وَيَا دُنْيَايَ وَآخِرَتِي، يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ.

Slava Tebi! Kako su uski putevi za onog koga nisi uputio, kako je istina jasna za onog koga si uputio na putu njegovom!

Bože moj, zato nam daj da putujemo putima koji vode Tebi, i usmjeri nas putima najbližim dosezanju Tebe (...) jer težnja moja odvojena je od svega osim od Tebe, a želja moja okrenuta je samo Tebi.

Ti si moj cilj, niko drugi; samo Tebi pripada buđenje moje i nesnenost moja. Susretanje Tebe jeste radost oka moga, dostizanje Tebe želja duše moje. Prema Tebi je čežnja moja, u ljubavi za Tobom gorljiva žudnja moja, u sklonosti prema Tebi vruća želja moja. Zadovoljstvo Tvoje moj je cilj, viđenje Tebe potreba moja, blizina Tvoja htijenje moje, bliskost Tebi krajnja svrha iskanja moga. U šapćućem moljenju Tebi jesu odmor moj i olakšica moja. (...) Ne odvoji me od Sebe i ne drži me daleko od Sebe, o srečo moja i vrtu moj, moj svijetu i sadašnji i budući, o Najmilosniji od milosnih.²¹

Spomenuti ajeti, hadisi te izreke koje nisu ni kap u moru vjerskih irfanskih tekstova jasno nam govore da islamski gnostici za gnozu i irfansku spoznaju nisu imali potrebu za izvorima izvan islama. Sasvim je nelogično da se neko nalazi pored mora a da traga za vodom iz dalekih potoka.

Ako pogledamo u historiju, u prvom stoljeću po Hidžri ne spominju se osobe koje bi bile poznate kao arifi, odnosno sufije. Međutim, već u drugom stoljeću se susrećemo s imenom Ebu Hašima Sufija iz Kufe, a zatim s njegovim učenicom Sufijanom Surijem. Prije njih, u prvom stoljeću, Hasan el-Basri, koji je rođen 22. godine po Hidžri, iako

nije bio poznat kao sufija ili arif, napisao je knjigu *Čuvati Božije pravo* (رعاية حقوق الله), a koja se, kako kaže profesor Mottahari, može smatrati prvom knjigom o tesavvufu.²²

Bajezid Bistami (u. 261.), Džunejd el-Bagdadi (u. 297.), Mensur Halladž (u. 309.), Ebul-Hasan Harakani (u. 425.), Ebu Sejid Ebul-Hajer (u. 440.), Hadže Abdullah el-Ensari (u. 481.), Ebu Hamid Muhammed el-Gazali (u. 505.), Ejnul Kudat el-Hemedani (u. 533.), šejh Nedžmuddin Kobra (u. 616.), šejh Feriduddin Attar (u. 628.) i Ibn el-Ferid el-Misri (u. 632.) neki su od najpoznatijih arifa do sedmog stoljeća po Hidžri, odnosno u ovom prvom razdoblju irfana.

Među spomenutim arifima iz ovog razdoblja su i oni koji su ostavili iza sebe literaturu koja se i danas koristi ili je čak osnova za interpretaciju misli drugih velikih arifa iz kasnijih razdoblja.

U neka od svojih djela arifi su pokušali preneti i interpretirati svoje unutarnje osvjedočenje. *Zubdet al-hakaik* i *Tembidat* od Ejnul-el-Kudat, *Misbah Al-Šari'a* od Ibn Ajjaza, *Mesail el-Rubban* od Bajezida, *Al-Kasdu ila Allah* i još deseci knjiga i traktata od Džunejda el-Bagdadija, i poznata svjetska knjiga *Ihja al-'ulum al-din* od El-Gazalija neka su od tih djela. Djela o irfanu drugog razdoblja, koja se pojavljuju od Ibn Arebija pa nadalje, obilježena su trima specifičnostima koje su glavni razlozi razgraničavanja ova dva razdoblja. Sufijska literatura je obuhvatnija, a irfanske teme su klasificirane i temeljitije su razrađene.

U nastavku će biti govora o dva vida irfana, no sad samo spomenimo to da u ovom prvom razdoblju irfana ne možemo potpuno razdvojiti praktični aspekt irfana od spekulativnog, iako ima dovoljno dokaza da su arifi uzimali u obzir oba ova aspekta.

Drugo razdoblje irfana

Drugo razdoblje irfana kao vjerske ontološke discipline počinje pojavom Ibn Arebija, poznatog po imenu Šejhul-ekber. Ebu Bekr Muhammed ibn Arebi el-Hatemij el-Ta'ij je od poroda poznatog Hatema Tai'ja. Rođen je 560. godine u Španiji, odnosno tadašnjoj velikoj islamskoj teritoriji Endelusa.²³ Ibn Arebi je velik dio života

²¹ Imam Zejnul-Abidin, *Sahifa*, str. 243-244.

²² Morteza Motahhari, *Kolijjate ulume eslami*, str. 226.

²³ Nasr Husein, *Se hakime mosalman*, str. 109.

proveo u Mekki, Egiptu i u Siriji, a u Damasku 638. godine po Hidžri je preselio na ahiret. Ibn Rušd (Averroes) se nakon susreta s njim zahvalio Uzvišenom Gospodaru što mu je podario da se rodi u vremenu u kojem je mogao da upozna jednog od onih koji otključavaju katance na kapijama Gospodara.²⁴

Morteza Motahhari tvrdi da se ni prije a ni poslije Ibn Arebija nije pojavio neko poput njega.²⁵

U prvom razdoblju irfana, kako smo mogli vidjeti, iako je bilo onih koji su pisali o svojim revelacijama / otkrovenjima (مكاشفات) i unutrašnjim osvjedočenjima (مشاهدات), rijetko postoji hronološki sistematizirana i klasificirana literatura o tome. Oni su pisali raštrkano, različitim povodima, kao odgovore na neka pitanja ili pak tumačeći svoje revelacije. U tom prvom razdoblju irfana ne postoji literatura koja razrađuje sve stepene svijeta bitka, od početka do kraja, a koja bi nam predstavila jednu sliku iz koje možemo pročitati sve sfere svijeta od uzvišenog intelektualnog svijeta pa do materijalnog / fizičkog.

Ibn Arebi je prvi arif u historiji irfana koji je na osnovu unutaršnjeg osvjedočenja i prosvjetljenja napisao cjelovit i skladan sistem ontologije utemeljen na jedinstvu egzistencije. Opus njegovih pisanih djela obuhvata 846 knjiga i traktata. Njegove dvije najpoznatije knjige *Futubat el-mekkije* i *Fususul-hikem* i danas se smatraju velikim izvorima irfana. On je *Futubat* napisao u trenucima prosvjetljenja i irfanskog otkrovenja koje je imao dok je boravio u Mekki. On sam tvrdi da *Futubat* nije rezultat njegova razmišljanja i umovanja, nego nadahnuća i revelacije.²⁶

Također, Ibn Arebi o knjizi *Fusus* kaže da je ona rezultat posjete Poslanika i da je knjiga koju je nadahnućem dobio od njega.²⁷

Abu el-Me'ali Sadreddin Muhamed Kunevi²⁸ (u. 673.) najpoznatiji je Ibn Arebijev učenik koji je poslije njega, kao i drugi njegovi učenici, pokušao predstaviti njegovu učenje u nekom racionalnom usklađenom sistemu. *Miftah al-gejb*,

E'edaz al-bejan fi tafsir umm al-Kur'an i *Al-nusus* samo su neke od njegovih mnogobrojnih knjiga. Kunavi u svojoj knjizi *Al-nafabat al-ilahije* tvrdi da je nadahnućem svoga šejha Ibni Arebija dosegao najviše irfanske stepene. On piše da je u mjesecu ševvalu 653. godine po Hidžri (15 godina nakon Ibn Arebijeva preseljenja) vidio svoga šejha Ibn Arebija i tražio od njega da ga dovede do najvišeg mogućeg stepena savršenstva i u blizinu Uzvišenog Gospodara te da mu je on u tome udovoljio.²⁹

On se družio s Mevlanom Dželaluddinom Rumijem, koji je također bio jedan od velikih arifa sedmoga stoljeća. O njihovoj bliskosti dovoljno govori i činjenica da je Mevlana oporučio da mu dženazu klanja Kunevi.

Osim navedenih poznatih arifa, ovom razdoblju pripadaju i Kejseri (u. 751.), Sejjid Hajder Ameli (u. 787.) i Fenari (u. 834.). Specifičnost ovog razdoblja je porast tendencija zblizavanja između irfana i filozofije bez obzira na neslaganje nekih filozofa i arifa. U ovom razdoblju arifi su nastojali ustanoviti potpun i usklađen sistem ontologije, uključujući i eshatologiju, a najviše interpretirajući *Fusus* i *Futubat*. Za ostvarenje ovog cilja koristili su i racionalne argumente.

Također, u istom razdoblju su se pojavili i muslimanski filozofi koji su otvoreno tvrdili da se ne mogu spekulativnim putem i argumentacijom objasniti sva ontološka pitanja, nego da je potrebno i osvjedočenje. Fenari je jedan od poznatih arifa sedmog stoljeća koji je uložio mnogo truda u tom pravcu, odnosno u usklađivanju filozofije i irfana.³⁰

Treće razdoblje irfana

U jedanaestom stoljeću po Hidžri pojavljuje se ličnost koja temeljito i opširno poznaje tradiciju kako kur'anskog tako i hadiskog teksta, a zahvaljujući izučavanju svih prethodnih filozofskih i irfanskih djela spomenutih ličnosti te

²⁴ Ibidem, str. 112.

²⁵ Ibidem, str. 237.

²⁶ Više o tome: Sejjid Jedullah Jazdanpanah, *Mabani va osule erfane nazari*, str. 37.

²⁷ Husein Nasr, *Se hakime mosalman*, str. 117.

²⁸ Nakon preseljenja Sadruddinovog oca, koji je bio jedan od velikana grada Konye, Ibn Arebi je oženio njegovu majku. Zato

je Sadr od djetinjstva odgajan pod Ibn Arebijevim nadzorom i od njega je učio racionalne i tradicionalne nauke. On je Mulla Sadru vidio u svijetu revelacije i upoznao se s njegovim potencijalima i duhovnim stepenima. (<http://wikinoot.ir/> 13.04.2020)

²⁹ Kunevi, *An-Nef'at al-ilahije*, str. 126.

³⁰ Više o tome: Sejjid Jedullah Jazdanpanah, *Mabani ve usule irfane nazari*, str. 51.

iščitavanju djela napisanih o kelamu, a zatim i dugogodišnjem duhovnom putovanju, asketizmu i čišćenju duše, uspijeva preokrenuti sudbinu islamske misli.

Mulla Sadra se u jedanaestom stoljeću pojavljuje kao veliki filozof, arif i mufesir koji je uspio, uz pomoć iluminacije i unutarnjeg osvjedočenja, racionalno i tradicionalno interpretirati sva ontološka pitanja. On je svojom filozofijom, koju naziva uzvišenom filozofijom (الحكمة المتعالية), uspio okončati suprotstavljenost između filozofije i irfana u odnosu na interpretaciju Objave. Svojim je revelacijama pokazao da razum uvijek potvrđuje jezik Objave, a da Objava kaže samo ono što razum prihvata, jer su s istog izvora. Međutim, konstantno napominje neophodnost iluminacije za spoznavanje svijeta bitka. On o tome piše:

“Pošto sam u tom promijenjenom stanju, stanju odvajanja, slabosti i osamljivanja, ostao dugo, moja duša je planula nurom (svjetlom) zahvaljujući dugoj duhovnoj borbi, a moje srce snažno se zagrijalo usljed napornih vježbi, pa su se na njih prosula svjetla nevidljivoga svijeta. U njih su se smjestile tajne svemoći Božije, sustigla su ih svjetla Jednoga i Božiji darovi, pa su dosegli tajne koje sve do sada nisam znao. Otkrili su mi se simboli (znakovi) koji mi ranije nisu bili otkriveni, kakvi su dokazi. Sad sam se osobno uvjerio u sve ono što sam ranije saznao pomoću dokaza, i mnogo više od toga, a radi se, između ostalog, o Božijim tajnama i istinama, te o teološkim emanetima i Božijim vječnim tajnama. Tad je um, jutrom i večeri, nalazio odmor u svjetlima Istine i pomoću njih približavao se Allahu iskreno Mu se obraćajući.”³¹

Naravno, kako je i sam više puta u svojim djelima kazao, koristio je sva dostignuća svojih prethodnika poput Farabija, Ibn Sine, Gazalija, a najviše se okoristio Ibn Arebijevim dostignućima.

Mulla Sadra je svojom iluminacijom, koju je uspio i racionalno obrazložiti, otkrio temeljne istine koje su zauvijek riješile neka do tada neriješena ontološka pitanja. Neka od načela koja je Mulla Sadra svojom inovativnom mišlju

ustanovio u filozofiji su individualno jedinstvo egzistencije (وحدة الوجود الشخصية), supstancijalno kretanje (الحركة الجوهرية) i “prosta i nedjeljiva zbilja obuhvata sve stvari” (بسيط الحقيقة كل الأشياء).

Praktični i teorijski irfan

Kako se može vidjeti iz razvojne putanje irfana, on u sebi sadrži dvije različite vrste tema: praktični irfan (العرفان العملي) i spekulativni ili teorijski irfan (العرفان النظري).

Praktični irfan

Prva vrsta irfana najviše pažnje posvećuje praktičnom duhovnom putovanju i čišćenju duše od *mohlikata*, to jest od svega onoga što je može uništiti, zatim ukrašavanju i opremanju duše *mondžijatom*, to jest zbiljama koje je spašavaju i usavršavaju.

Arifi osobine koje dušu udaljavaju od uzvišenog svijeta i koje smatraju sklonošću prema ovom materijalnom prolaznom i mračnom svijetu nazivaju *mohlikat* (مهلكات). To su osobine koje ne dozvoljavaju duši da priđe svijetu nura (svjetla) i intelekta. Sve dok je čovjekova pažnja posvećena materiji, odsutna je iz duhovnog intelektualnog svijeta. Sve dok duša sebe vidi, ne može vidjeti Njega. Sve dok je čovjek dušom prisutan na Zemlji, ne može biti obaviješten o nebeskom svijetu. Nakon čišćenja duše od prepreka koje je u tome sprečavaju, čovjek treba dušu ukrasiti svojstvima koja ga vode ka uzvišenom intelektualnom svijetu. Ove osobine i stanja u irfanu se nazivaju spašavajućim – *mondžijat* (منجيات).

Tema praktičnog irfana je bdijenje nad srcem i njegovo pregalaštvo na udaljavanju od uništavajućih osobina te pribavljenje spašavajućih osobina s ciljem dolaska do Gospodara.

Šejhul-ekber Ibn Arebi, kako Fenari u *Misbahul-'uns* piše, ovaj irfan naziva *ilmo menazil al-ahira*³², što znači nauka o onosvjetskim postajama, odnosno nauka koja objašnjava čovjeku kako i na koji od onosvjetskih stepena može dovesti dušu.

Ova disciplina nam govori kako treba živjeti čovjek koji želi da se usavrši, odnosno kako da se izdigne iznad ovoga svijeta i očisti svoju dušu kako bi postala ogledalo u kojoj će moći sve vidjeti.

³¹ Sadruddin Širazi, *Al-asfār-l-arba'a*, sv. 1, str. 8.

³² Fenari, *Misbah*, str. 27.

Asketizam, težnja i osvjedočenje

Irfan, naravno, kao i svaka druga naučna disciplina ima svoju terminologiju. Asketizam, težnja i osvjedočenje (ar. i per: ریاضة، عشق، شهود) neka su od osnovnih termina u praktičnom irfanu.

Duša će posredstvom asketizma doći u vezu s uzvišenim svijetom i svime što je lijepo i poželjno. Postepenom duhovnom vježbom jača se težnja čovjekova za druženjem i osamljivanjem s Voljenim. Arif uživa u ibadetu. On više ne robuje Gospodaru radi nagrade ili strahujući od kazne, nego uživa u ibadetu. Imam Ali ibn Ebi-Talib u *Nehdžul-belagi* ovakav ibadet naziva ibadetom slobodnih.³³

Ova težnja, žudnja i ljubav dovode arifa do stepena osvjedočenja na kojemu vidi ljepote koje neće moći opisati riječima. Njemu se na ovom stepenu otkrivaju neke tajne uzvišenoga svijeta.

دوش وقت سحر از غصه نجاتم دادند   و اندر آن طلعت شتاب حیاتم دادند
چه مبارک سحری بود چه فرخنده شبی   آن شب قدر که این تازه براتم دادند
ناتف آن روز بر من شده این دولت داد   که بدان جور و جفا صبر و شامتم دادند
بهت حافظ و انفس سحر خیزان بود   که ز بند غم ایام نجاتم دادند³⁴

*Iz ponora tuge jučer u zoru me izbacili,
Pa me još za tmine noći vodom živom napojili.
Divno jutro, sretni treni, za mene su dobri bili,
Kada su u vr'jednoj noći tmine tuge me spasili.
Toga dana melek Hatif donese mi haber mili:
Za svu muku i nasilje tebi sabur podarili!
Nastojanje Hafizovo, dova što se zorom moli,
od pratilje tuge vječno oni su me izbacili.*

Stepen anihilacije ili poništenja (الفناء) je posljednji stepen na kojem se arif na svom duhovnom putovanju upoznaje s božanskim spoznajama istinitom spoznajom (حق الیقین), pa svojim životom na ovom svijetu više ne želi biti udaljen od uzvišenog svijeta. O ovom stepenu Hafiz Širazi govori:

خرم آن روز کزین مثل ویران بروم
راحت جان طلبم وز پی جانان بروم³⁵

*Blažen bit će dan kad pođem iz ruševnog osov grada;
Svojoj Dragoj ja odlazim da pronađem duši hlada!*

Teorijski ili spekulativni irfan

Druga vrsta irfana je spoznaja egzistencije kao jedne jedine zbilje. Profesor Jazdanpanah kaže: "Teorijski irfan je predstavljanje i interpretacija Božije zbilje i spoznaje, odnosno jedinstva egzistencije, i svih istina koje arif može dokučiti zahvaljujući duhovnoj vježbi i iluminacijom."³⁶

Fenari, u knjizi *Misbahul-uns*, prvu nauku naziva naukom tesavvufa i putovanja, a drugu nauku naukom zbilje svjedočenja i revelacije. On, također, tvrdi da Ibn Arebi teorijski irfan naziva *nauk o Allahu* (العلم بالله).³⁷

Ono što se postigne u praktičnom irfanu osnova je za spekulativni irfan. U spekulativnom irfanu arif uspijeva interpretirati sve ono što je iluminacijom iskusio. Naravno, arif u spekulativnom irfanu, uprkos drugim naukama, postiže svoje spoznaje ezoterijskim putem i osvjedočenjem.

Šerijat, tarikat i hakikat

Šerijat, tarikat i hakikat su tri poznata termina svakome ko se imalo bavi irfanom. Ovdje ih nećemo objašnjavati, ali smatramo važnim spomenuti odnose tarikata i hakikata s ovim ograncima irfana, to jest s praktičnim i spekulativnim.

Šerijat dolazi od riječi šere'a (شرع) što znači odrediti nešto kao zakon. Šerijat je skup vjerskih pravila, okvir koji se čuva i poštuje na svim stepenima irfana. To je skup vjerskih imperativa i preporuka vjerniku za njegov individualni i socijalni život kojih se mora pridržavati, jer samo u tom okviru može duhovno napredovati. Nakon toga slijede tarikat i hakikat. Kako Jazdanpanah prenosi od Kajsarija: "Šerijat je mjerilo ispravnosti revelacije i duhovnog svjedočenja arifa."³⁸

Tarikat dolazi od riječi *tarik* (طریق) što znači put. To je putovanje duše ka dostizanju Istine. To je ustvari ono o čemu praktični irfan govori. U praktičnom irfanu se propisuju imperativi i zabrane za duhovnog putnika na njegovom putovanju. Čvrsta odluka, postepenost,

³³ Hazreti Ali, a.s., *Staza rječitosti*, str. 252.

³⁴ Hafiz Širazi, *Divan*, str. 187.

³⁵ Ibidem, str. 371.

³⁶ Jedullah Jezdanpenah, *Mabānīje erfāne nazari*, str. 73.

³⁷ Fenari, *Misbah*, str. 27.

³⁸ Sejjed Jedullah, *Mabāni we usule erfāne nazari*, str. 82.

ustrajnost, bdijenje, čišćenje namjera, gladovanje i udaljenost od svijeta su samo neki od tih imperativa i zabrana.

Hakikat je od riječi *hakk* (حق و حقيقة) što je sama Istina i spoznaja zbilje koju arif dobija zahvaljujući tarikatu, odnosno ono o čemu spekulativni irfan govori.

Poznati arif osmog stoljeća Sejjed Hejdar Amoli u svojoj poznatoj knjizi *Džāme' e al-asrar* u jednoj poslanici piše o šerijatu, tarikatu i hakikatu i tvrdi, pa i dokazuje, da nigdje ni na kojem stepenu nema proturječnosti između njih niti se ona može pojaviti. On piše: "Šerijat je naziv za Božije puteve koji obuhvataju sva glavna i sporedna, dozvoljena i zabranjena, dobra i preporučena pravila na tim putevima. Tarikat je pridržavanje najsigurnijih, najljepših i najčvršćih. Svaki put koji bude najbolji i najčvršći se naziva tarikat, a hakikat je zbilja dokazana revelacijom ili iluminacijom. Zato je šerijat da Ga obožavaš, tarikat da budeš u Njegov prisustvo, a hakikat da Ga vidiš." On potvrđuje svoj govor razgovorom Poslanika, neka je selam i salavat na njega i njegovu čeljad, s Harisom koji smo prethodno naveli. Božiji Poslanik je upitao Harisa: "Kako si osvanuo?" On je odgovorio: "Osvanuo sam istinskim vjernikom (مومنا حقا)." Poslanik reče: "Svaka istina ima svoju suštinu. Šta je suština tvoje vjere?" Haris reče: "Vidim džennetlije kako se posjećuju i džehennemlije kako traže spas. Vidim Arš svoga Gospodara." Poslanik reče: "Stigao si. Budi ustrajan." Sejjed Hejdar dalje kaže: "Harisovo vjerovanje u gajb (skriveni svijet) je istina i šerijat. Njegova intuicija i spoznaja Dženneta

i Džehennema i Arša bez zastora je hakikat, to jest Suština. Njegov asketizam, bdijenje, budnost i žeđ je tarikat (put), a šar'a, to jest vjera, sadrži sve to. Vjera je poput cjelovitog oraha koji sadrži jezgro, ulje i koru. Cijeli orah je kao šerijat, jezgro je kao tarikat, a ulje kao hakikat. Kao što je rečeno i o namazu da je namaz vršenje dužnosti (hizmet), bliskost (kurbet) i susret (vuslet). Vršenje dužnosti je šerijat, bliskost je tarikat i susret je hakikat, a namaz je naziv koji obuhvata sve."³⁹

Zaključak

Navedeni sadržaji kur'anskih ajeta, hadisa i ostalih vjerskih tekstova u ovom radu su samo osnovne naznake i kratka pojašnjenja osnovnih irfanskih termina za one koji tek pristupaju izučavanju irfana.

Izvori irfana su sama vjera i jezik objave. Vjera šerijatom, odnosno vjerozakonom, dovodi čovjeka na put spoznaje sebe, Stvoritelja, ovoga i onoga svijeta.

Arif putem šerijata nastavlja racionalno i duhovno putovanje, odgaja dušu i uspijeva vidjeti zbilje o kojima drugi ponešto znaju. Zatim duša arifa, nastavljajući ovo putovanje, postaje čista intelektualna zbilja a koja, kao čisto ogledalo, u sebi sadrži sve zbilje iz svih sfera koje se nalaze ispod uzvišenog svijeta intelekta.

Irfan se, u historiji islama, razvijao zahvaljujući jeziku Objave sve dok nije postao naučna i praktična ontološka disciplina.

³⁹ Sejjed Hejdar Amoli, *Džāme' e al-asra*, str. 344.

Literatura

Corbin, Henry (2001). *Islam u Iranu*. Sarajevo: Bemust.
 Dželaluddin Muhammed Mevlana (1373. s. h. g.).
Masnavije ma'nevi, Teheran: Ministarstvo kulture.
 El-Sejjid el-Šerif er-Radi (1994). *Staza rječitosti*, Zagreb: Islamska zajednica.
 Grabus, Nedžad (2014). *Vjera, znanje i spoznaja*. Sarajevo: IK Tugra.
 Imam Zejnul-Abidin (1997). *Sabifa*, Sarajevo: DID.
 Kunavi Sadruddin (1426. h. g.). *Al-Nafahāt al-ilāhijja*, drugo izdanje, Teheran: Mevla.
 Mirza Dževād Maliki Tabrizi (1405. h. g.). *Resaleje lekaullah*, Qom: Entesārāte Hedžrat.

Muhammed Taqi Džaferi (1377. s. h. g.). *Mudž'am aš'ār* (1377. s. h. g.). *Tafsir wa naqd wa tablile Mesnevi*, sv. 14, jedanaesto izdanje, Teherān: Entesārāte Eslāmi.
 Motahhari Morteza (1390. s. h. g.). *Kolijjāte ulūme eslāmi*, četrnaesto izdanje, Teherān: Entesārāte Sadra.
 Nasr Sejjed Husein (1386). *Se hakime mosalman*, Teheran: Amir Kabir.
 Sadruddin Širazi Muhammad (1378. s. h. g.). *Esrār al-ajāt we Envār al-bejjināt*, Teherān: Bonjāde hekmate eslāmije Sadra.

Sadruddin Širazi Muhammad (1981). *Al-Hekmet al-mute'aliye fi al-esfār al-erbe'a al-'aqliyya*, sv. 3, Bejrut: Daru ihjā'a at-turās al-'arabi.

Sadruddin Širazi Muhammad (1379. s. h. g.). *Tafsir al-Kur'an al-kerim*, Qom: Bidar.

Sejjed Hejdar Amoli (2005). *Džāmi' al-asrar*, Bejrut: Muassese al-tarikh al-arabi.

Sejjed Jedullah (1393. h. g.). *Mabāni we usule er-fāne nazari*, Qom: Moasseseje amuzeši pežuhešije emam Homejni r.a.

Širazi Šamsuddin Muhammed (2009). *Divan Hafiz*, Sarajevo: Naučnoistraživački institut "Ibn Sina".

Abstract

A short overview of the basic terms and the history of Irfan

Džafer Zāreān

The paper aims briefly to present Irfan (Islamic gnosis) as a general worldview of an Islamic gnostic and Irfan as a scientific discipline. In short, its goal is to explain the subject of Irfan, that is, the scientific discipline with the subject of the world of existence.

After the introduction and the definition of Irfan, the author shortly writes about the history of Irfan and the course of development of this ontological discipline from the first century AH until today.

The author also writes shortly about two aspects of Irfan, i.e. the theoretical and the practical aspect. At the end, the author presents to us few levels of the practical Irfan and its basic terms.

Keywords: Irfan, soul, illumination, revelation, truth, Ibn 'Arabi, gnosis, knowledge